

SAVAS MIESTAS: ASMENS SAVASTIES ASPEKTAS

Utena Alfonso Nykos-Niliūno kūryboje

Giedrė Šmitienė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Alfonso Nykos-Niliūno poezijoje nuolat kartojasi tos pačios erdvės fragmentai. Dėl išskirtinio šio poeto tekstų tankio, intensyvios kaitos ir elipsiškų jungčių šios kartotės nėra lengvai pastebimos; jos reikalauja išiminti poezijos visumą. Apie vieną pasikartojančių erdvės fragmentų – slėnį – rašyta straipsnyje „Prigimtinė erdvė Alfonso Nykos-Niliūno poezijoje“¹. Skirtingiausiai pavidalais pasirodantis slėnis jame aprašytas kaip prigimtinė Nemeikščių erdvė, tapusi suvokimo struktūra ir poetinės vaizduotės matrica. Šis straipsnis skirtas kartojimosi galią turinčiam miestui – Utenai. Jis tęsia *savos erdvės* tyrimą, iškeldamas poezijos kalbantįjį ne tik kaip Nemeikščių viensėdžio, bet ir kaip Utenos miesto vaiką. Daugybėje grįžimo eilėraščių jis grįžta į šį miestą, jo gatves, aikštes ir tik paskui – į namus.

Tyrimas remiasi pastebėjimu, kad po skirtingus eilėraščius pabirusius miesto fragmentus galima sudėlioti į vientisą mozaiką, kuri atitinka Utenos miesto planą. Tokiu būdu straipsnyje peržengiama poezijos riba, imama lygiagrečiai žiūrėti į Nykos-Niliūno poeziją, dienoraščių tekstus ir fizinę Utenos erdvę. Trečiuoju Utenos reiškimosi tekstu tyrime laikomas pats mies-

tas, kurio gatvėmis gali ir šiandien vaikščioti, kartu senos šio miesto nuotraukos, atsiminimai, istorinės ir kultūrinės studijos, padedančios suvokti, koks jis buvo Nepriklausomos tarpukario Lietuvos laiku. Toks literatūrologinis tyrimas, ypač dėl trečio Utenos reiškimosi būdo, reikalauja permąstyti metodologinę laikyseną.

Metodinė perspektyva

Nuo pačios XX a. pradžios (nuo rusų formalistų, struktūralistų teorijų, prancūzų poetų modernistų) literatūrologijoje akivaizdus poreikis susitelkti į tekstą ir užmiršti visa, kas yra už jo. Teigiama, kad reikšmė prasideda ir pasibaigia tekste. Autoriaus mirties tezė praeito amžiaus teorinėse diskusijose buvo stipri ir apginta. Ji svarbi, nes ja siekta atsiriboti nuo priešastinio literatūros ir tikrovės santykio, kuris supaprastino literatūros fenomeną, pripažindamas tik fizinės tikrovės tikrumą.

Šiuo tyrimu metodiškai siekiama atidengti kalbančią (rašančią) sąmonę kaip neatskiriamą nuo patiriančios sąmonės, kaip vieną jos modulų. Rašanti sąmonė išlaiko tai, ką yra patyrusi; ji gali rašyti, nes yra patyrusi. Kalbanti sąmonė remiasi patirties kūniškumu, daiktiškumu ir išlaiko jį kalbėdama. Šia publikacija, rašoma iš

¹ Giedrė Šmitienė, „Prigimtinė erdvė Alfonso Nykos-Niliūno poezijoje“, *Metai* 7, 2005, 87–93.

literatūros fenomenologijos perspektyvos, literatūra ir tikrovė laikomos lygiavertėmis patirties galimybėmis. Fenomenologinė prieiga čia svarbi tuo, kad pripažįsta visa, kas reiškiasi sąmonei. Būtent sąmonė išlaiko skirtingais būdais – sapnu, vaizduote, netarpišku jutimišku – pasirodanti fenomenus. Tokia nuostata vienija objektyvistines priešpriešas. Straipsnyje, telkiantis į gyvą kūrinio reiškimąsi suvokiančią sąmonę, teigiama, kad literatūros gyvavimas negali išvengti literatūros ir patirtinės tikrovės ryšio (kurio buvimo neneigė jokia literatūros teorija) ir aiškina, kaip literatūrologija gali jį tirti.

Straipsnio paralelė tarp tekstinės ir suponuojamos užtekstinės tikrovės – tarp Utenos, apie kurią skaitome eilėraščiuose, ir Utenos, po kurią galime vaikščioti, motyvuojama ir konceptuali paties Nykos-Niliūno teiginiu: poezijai reikia daugiau kūno. Kokiu būdu poezija gali įgauti kūną? Sekant Nykos-Niliūno sampratą, poetinės erdvės daiktiškumas kyla iš kalbančiojo asmens įsikūnijimo, jutiminės patirties. Patirtinė erdvė, mūsų atveju Utenos miestas, ir poezijos erdvė atsiskleidžia kaip dvi Möbiuso žiedo pusės, nepastebimai persiverčiančios viena į kitą.

Toks literatūros tyrimas aptinka skirtingas literatūros teksto suvokimo galimybes, priklausančias nuo to, ar jutimiškai žinome, apie ką mums kalbama. Skaitančiojo patirties ir teksto bendradarbiavimas atsiskleidžia literatūros ir gyvenimo apytaką, kada ne tik gyvenimas motyvuoja literatūrą, bet ir literatūra – skaitančiojo gyvenimą.

Miesto planas

Ankstyvuosiuose Nykos-Niliūno tekstuose yra namai, jų daiktai, supantys medžiai, laukai, bet nėra miesto ženklų. Kalbinė sąmonė formuojasi visų pirma tam, kas arčiausia. Klausimas, kas pasiduoda kalbiniam patirties modalumui, ką ir

kaip kalbantysis atsirenka, svarbus fenomenologiniam sąmonės ir antropologiniam poetikos tyrimui. Nykos-Niliūno atveju kalbėjimas prasideda nuo artimiausių dalykų ir tik vėliau artumo sfera išsiplėčia. Jau pirmajame rinkinyje *Praradimo simfonijos* yra akivaizdus eilėraščių formos – apimties, strofų, ritmų ir rimų – pasikeitimas. Visa tai būdinga ilgiesiems Nykos-Niliūno tekstams: simfonijoms, elegijoms, improvizacijoms. Šie kūriniai yra susiję su kintančia tematika, su išsiplėčiančia kalbančia sąmone. „Pavasario simfonija“ – pirmas didžiųjų modernios formos kūrinių, kuriuose kalbama ne apie buvimą namuose ar grįžimą namo, bet apie išėjimą. Išeinama tarsi tik į paupį, mišką, tačiau taip imama paklusti girdimam šauksmui *išeiti*. Miesto tema pasirodo būtent šiuose intensyviuose polifoniškuose *ieškojimo ir išėjimo tekstuose*. Jų reikšmė dvisluoksni: tai išėjimas, kuris iš karto pasirodo kaip savumo erdvės išsiplėtimas.

Miestas Nykos-Niliūno poezijoje – tai *gyvenamoji erdvė*. Jis nėra aprašomas, bet atsiskleidžia nežymiais fragmentais kaip kalbančiojo imanentiškai turimas. Pasikartojančią urbanistinę erdvę pateiksime išlaikydami trijų tekstų – poetinio, dienoraštinio ir daiktiškojo – atskirumą. Pirmas mūsų tikslas – sutelkti erdvę, nubraižyti poezijoje išsilaikantį miesto planą. Pradėsime nuo ryškaus miesto centro, plėsdamiesi link blankesnių, rečiau pasikartojančių erdvių.

„Praradimo simfonija“ ir „Kuosos“ – du miesto tekstai – parašyti kalbančiajam esant toje pačioje erdvėje, egzistenciniame miesto centre². Jo pagrindiniai topografiniai ženklai: šventorius su kaštanais, bažnyčia, kapinės, varpinė su Septyniomis liepomis, šulinys po guobomis. Dar tame pačiame miesto plane reikia pažymėti kuosas ir varnas, kurios Nykos-Niliūno poezijoje

² Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Eilėraščiai, 1937–1996*, Vilnius: Baltos lankos, 1996. Toliau cituojant iš šio rinkinio nurodomas tik eilėraščio pavadinimas.

yra šventoriaus ir kapinių metonimija. Ta pati erdvė skirtingais fragmentais kartojasi vėlesniuose Nykos-Niliūno eilėraščiuose, patikslindama vieną ar kitą ženklą: gotikines bažnyčios duris ar bažnyčios frontono Mykolą Archangelą. Bažnyčios ir kapinių erdvė neatsiejama nuo mažojo ir didžiojo varpo balso, vargonų gaudesio, alyvų kvapo etc.³

Poezijos tekstai siejasi su dienoraštiniais. Miesto centro geografija juose ta pati, tik kiek mažiau fragmentuota ir dar besąlygiškiau susieta su kalbančiuoju asmeniu. Pateiksime ją neišgrynintą, taip, kaip ji pasirodo, kursyvu išskirdami erdvės nuorodas. „Aš esu vargonų užimo ir paslaptingo žmonių šnabždesio *Utenos bažnyčioje* vaikas“ (72 4 14)⁴. „Vaikystėje, litanijų, karunkų, vargonų užimo *Utenos bažnyčioje* ir motinos pasaulyje, aš buvau bešmokštą mylėti Dievą“ (46 2 4). „Dangus mėlynas kaip *Utenoje pro šventoriaus kaštanų lapus*“ (71 7 5). „Aš jau su Ona, Petru, Adolfu ir Stasiu *Utenos bažnyčioje (iš tikrųjų po šventoriaus kaštanais)*. Pavargę nuo stovėjimo mudu su Petru patylomis išslenkame į bičių dūzgime paskendusias *kapines*“ (69 7 13). „Lyg eičiau per pačias pamaldas *Utenos kapinių* didžiuoju taku, svaiginamas tų pačių *alyvų ir jazminų kvapo*“ (46 5 20). „*Mažojo Utenos bažnyčios varpo* balsas tirštoje ankstyvo liepos mėnesio ryto migloje“ (99 12 1). „*Iš pietryčių, anapus varpinės*, kyla grėsmingi debesys, ir tolimas griaustinis susilieja su pro atviras *bažnyčios duris plūstančiu vargonų užimu*“ (78 4 20). „*Šventoriaus medžiuose* gedinčių *kuosų* žiemos“ (62 12 15). Ir nuščiuvęs klausimas grįžus į Lietuvą 1998 metais: „Bet kur dingo

³ Plg. „Regintysis pasakoja apie namus“, „Inferno“, „Prisikėlimo vizija“, „Utenoje“, „Requiem U“ etc.

⁴ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, Vilnius: Baltos lankos, 2002; Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1976–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2003. Toliau cituojant nurodoma tik dienoraščio įrašo data.

mistiškai klykiančių varnų ir kuosų visuomet pilni medžiai?“ (98 2 9–24).

Utenos bažnyčia didelė, raudonų plytų, neįprastos formos. Ji pastatyta pagal čia buvusią ir sudegusią aštuoniakampę medinę, taip labai patikusią to laiko vyskupui, kad mūrinę statė kartodami medinės linijas Lietuvoje retesnės graikiško kryžiaus formos. Raudoname fone išsiskiria baltas Angelas su trimitu ir knyga rankose. Jis matosi jau iš tolo, ir ne tik vaikui atrodo lyg nužengęs. Kairiajame šventoriaus kampe senesnė už bažnyčią varpinė, ta pati kur ir Nykos-Niliūno dienoraštyje, ir medžių dauguma tie patys. Bažnyčia gana keistoje vietoje: jos frontonas atgręžtas į miestą, o į kitą pusę nuo šventoriaus – kalvoti laukai. Lygiai taip, kaip „Praradimo simfonijoje“: kalbantysis, būdamas netoli bažnyčios, žiūri į atsiveriančius laukus. Už bažnyčios didelės senos kapinės, kuriose Nykos-Niliūno tėvų, senelių, brolių ir sesers, kerdžiaus sūnaus ir Karolinos Praniauskaitės kapai. Prie kapinių tvoros varpinės pusėje auga viena iš senų Septynių liepų, po kuriomis, pasakojama, žiaurusis Utenos dvarininkas plakdavo baudžiauninkus. Bažnyčioje tylu, kairėje pusėje paveikslas su sidabru kaustyta Madona, kurios plaukai aiškiai raudoni, gal reikėtų sakyti – ryži, bet sakau raudoni, nes akimoju grįžta Nykos-Niliūno eilėraščių raudonplaukė fuksija, raudonplaukis žibintas, raudonplaukis medis iš Green Point („Vėjarodžio elegija“, „Septintoji arba agnostiškoji elegija“, III, „Medis iš Green Point“)⁵.

⁵ Rengiant publikaciją naudotasi Utenos kraštotyros muziejaus archyve saugomų tarpukario Utenos fotografijų kolekcija. Dėkoju muziejaus darbuotojams už galimybę su ja susipažinti. Utenos kraštotyrininkui Antanui Gasperaičiui esu dėkinga už „pasivaikščiojimus po senąją Uteną“. Be lauko tyrimų, remtasi: Balys Juodzevičius, *Utena ir apylinkės*, Utena, 2001, 98–107; Bronius Kviklys, *Mūsų Lietuva 2*, Vilnius: Mintis, 1991, 8–18; Bronius Kviklys, *Lietuvos bažnyčios 4, Kultūros paminklų enciklopedija, Rytų Lietuva 2*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 184–192.

Utenos miestas, 1938 m. Nuotrauka saugoma Utenos kraštotyros muziejuje (UKM 13384/F 872). Kitų muziejuje saugomų nuotraukų nurodomas tik fondo numeris

Kęstučio gatvė, jos gale Utenos bažnyčia, Utena 1930 m. (UKM 13374/F 862)

Archangelas Mykolas su trimitu ir knyga rankose ant Utenos bažnyčios frontono. Nuotraukos fragmentas (UKM 13374/F 862)

Be bažnyčios, poezijos miesto centre kartojasi aikštės ir turgavietės. Eilėraštyje „Prisikėlimo vizija“ pagrindinis veiksmas vyksta Vienybės aikštėje. „Requiem U“, „Žiema in Paradimo“ toje pačioje Vienybės aikštėje vėjas draiko trupančius lapus, čia stovi šulinys. Kalbantysis grįžta į Vienybės aikštę, prie šulinio su puoduku, eilėraštyje „Regintysis pasakoja apie namus“. Šulinys miesto viduryje kartojasi eilėraštyje „Aukštaitija“. Poezijos miestas tiesiog negali būti be šulinio. Pirmojoje iš „Utenos reminiscencijų“ miesto peizaže išskyla tik vienas daly-

kas – šulinys: „Juodas miestelio peizažas. [...] Aplink nespėjusį sugerti kraują / Šulinį ropoja / Feldgrau spalvos slibinai“ (88 12 29). Kartais aikštė neturi vardo ir yra tiesiog miestelio aikštė, į kurią eina kalbantysis ar kurioje ūkininko laukia arklys („Septintoji...“, I, IV). Neatsiejama miesto dalis turgavietės. Kalbantysis eina į turgaus aikštę arba pro ją: „...pro turgaus liekanas, pro žuvininkų / Krautuves ir senojo Kiklopo kalvę“ („Septintoji...“, III)⁶. Grįždamas į Uteną, grįžta ir į turgavietę:

⁶ Plg. „Šeherezados kapas“.

Bažnytinė procesija, pasiekusi Utenio aikštę, Utena (UKM 14938/F 2398)

Utenio aikštė Utenoje (Nykos-Niliūno vadinta Vienybės vardu). Aikštę supa žydų krautuvis, išpuošti vartai į Kauno gatvę (UKM 14940/F 2400)

Vandens hidrantas Utenio aikštės viduryje. Nuotraukos fragmentas (UKM 14940/F 2400)

Jei tu dar kartą – žiemą –
Temstančių atsiminimų labirintu
Grįžtum į Uteną ir ten sustotum
Arklių turgavietėje...

98 12 31

Miesto erdvę plečia cerkvė, sinagoga, krautuvės, mokykla ir jos kiemas, lentpjūvė, liepomis apaugusi prieglauda, stotis⁷. Strategiškai svarbus įėjimas į miestą – dvaro vartai ir alėja. Miesto erdvėje nuolat pasirodo upė ir tiltai per ją⁸. Poezijoje miestas nėra vien pastatai ir urbanistinės erdvės. Jo plane sužymėtos pamišėlės akys, mergaitės elnės akimis kapas prie šiaurinės kapinių sienos („Šeherezados kapas“, „Utenoje“)⁹. Taip pat ir kvapai – žibalo, žuvies, skurdo („Requiem U“).

„Vėl einu Utenoje skersai žibalu, silkėmis ir cinamonu dvelkiančią *turgaus aikštę*“ – skaitome dienoraštyje (44 12 24). Miesto topografija jame tankesnė, tad cituosime tik tai, kas kartojasi dažniausiai. Dienoraštis atskleidžia ne tik atskirus miesto objektus, bet ir judėjimo jame trajektorijas: „Kauno gatve važiuojame į mano atminties žemėlapyje įrašytą *Vienybės aikštę*“¹⁰, kuri lig šiol tebėra abstraktus (bet kartu ir labai konkretus) mano vaikystės fantazijų Miesto centras. Ji man atrodydavo kaip mistiška knyga“ (98 2 9–24). „Taku pro varpinę nusileidžiu žemyn, dvaro alėja išeinu į laukus“ (44 12 24). „Lyg eičiau Bažnyčios gatve Utenoje į turgaus

aikštę – ta pati prieblanda, tos pačios snaigės, tie patys neaiškiai šmėkšantys namai su apsnigtais slenksčiais“ (45 12 23). „Beveik natūralus noras grįžti [...] į rūsčiai švokščiančias Utenos dvaro eglių alėjas vėjuotą rudens naktį“ (87 2 21). „Utenos dvaro sodo eglių alėjos – tamsios, keistai ir paslaptinai švokščiančios, ypač žiemą“ (58 9 5).

Ne vienoje prieškario nuotraukoje išlikusi didelė akmenimis grįsta miesto aikštė su šuliniu, pakraščiais ritmiškai susodinti jauni medeliai. Aplink ją visą ir net jos viduryje krautuvės. Nuotraukose išskaitomos iškabos: traktieriai, manufaktūros, aptiekos. Ši aikštė buvo klestinčio žydų verslo centras¹¹. Jiems priklausę aikštės namai buvo nuomojami miesto administracinėms įstaigoms. Šiame mieste buvo viskas, pradedant mezginių krautuvėmis, skrybėlių ir batų siuvyklomis, pyragų kepyklomis ir baigiant geležies prekyba. Net ir nuotraukose jaučiama miesto gyvybė, kada dirbama ne tik už savo įstaigos durų, bet ir bendraujant gatvėje. Šiandien išlikusios aikštės ribos; iš senųjų pastatų tik vienas, jame dabar kraštotyros muziejus, kuriame galima pamatyti buvusius prekybinius rūsius. Siaura gatvelė jungia Utenio aikštę su Rinkos aikšte. Turgūs jose būdavo pakaitomis. Turgaus sambrūzdis, neįtikėtinas skaičius žmonių ir vežimų, kad, regis, nėra kur apsisukti, matomas nuotraukose. Rinkos aikštėje likęs sinagogos pastatas. Prieš karą jų buvo net kelios. Buvo ir vidurinė žydų mokykla. Žydai Utenoje sudarė daugiau nei pusę gyventojų, net ir miesto burmistru kartą buvo išrinktas žydas. Įvairios žydų

⁷ Žr. „Prarastas rojus“, „Septintoji arba agnostiškoji elegija“, „Atvykimas“, „Susitikimai ir išsiskyrimai“, „Laukiant traukinio U stotyje“ etc.

⁸ „Inferno“, „Prarastas rojus“, „Žiema Utenoje“, „Septintoji arba agnostiškoji elegija“.

⁹ Plg. „Šiandien, prieš užmigdamas bandžiau atstatyti ir racionalizuoti kelionės į Uteną įspūdžius [...] buvo įsirežusi tik vulgari smulkmena, kad važiuodamas Aušros gatve prisiminiau viename jos name, maždaug priešais Dapkaus knygyną, vasaromis gyvendavusią neįprastai krūtiningą merginą [...] Tik tiek.“ 98 2 9–24.

¹⁰ Aš ją taip vadinu savo poezijoje. Iš tikrųjų tai Utenio aikštė (autorius išnaša).

¹¹ Apie tai išsamiai: Danguolė Jonaitienė, Mindaugas Stundžia, „Šimtmečius siejo nuoširdus savitarpio supratimas, tie patys rūpesčiai, džiaugsmas ir bėdos“, *Po Indrajės dangum, Atsiminimų ir straipsnių rinkinys apie Uteną ir uteniškius*, sud. Regina Stakėnienė, Utena, 2002, 38–43.

*Utenos „Saulės“ gimnazija, įsikūrusi buvusiuose dvaro rūmuose, 1920 m.
Čia mokėsi Nyka-Niliūnas (UKM 13398/F 885)*

kultūros realijos Nykos-Niliūno poezijoje išties ryškios. Bažnyčios gatvė iš Vienybės aikštės veda į Bažnyčios aikštę, kurioje buvo Liaudies namai – koncertų ir kitų sambūrių vieta. Iš šios aikštės nusileidus nuo kalno – senoji dvarvietė, kuriai dar amžiaus pradžioje priklausė visas Utenos miestas. Paskutinių dvaro šeimininkų Balsevičių statyti raudonų plytų rūmai nacionalizuoti tapo mokykla, išaugusia į gimnaziją. Prie mokyklos buvo likęs dvaro sodas ir parkas. Čia buvo ir dvaro vartai, kurių šiandien nebėra. Bet puikiai išlikusi prieglauda, pro kurios žvyruotą kiemą dienoraščių kalbantysis eidavo namo. Visas Utenos miestas kalvotas, maža to, jame trys vinguriuojantys upeliai – Utenaitė, Vieša ir Krašuona, ir daugybė tiltelių per juos.

Patirtiniame poezijos mieste strategiškai svarbios gatvės. Eilėraščiuose kartojasi duobėta ir turinti skonių Ežero, mistiška Kauno, pagrindinė poezijos plane – Bažnyčios gatvė¹². Pastarąją ateinama į miestą: aplenkiamą Bažnyčia, pasiekiamos aikštės.

¹² „Susitikimai ir išsiskyrimai“, „Requiem U“, „Atgautas laikas“, „Žiema Utenoj“, „Aukštaitija“.

Šie trys tekstai klojasi vienas ant kito, vienas prie kito pritikdami. Jų sutapimas pasirodo kaip erdvės tapatybė. Miestas tampa kūniškas, suvokimo struktūrose formuojantis Utenos žemėlapiui – poetiniam, dienoraštiniam ir daiktiškam tuo pačiu metu.

Šioje Utenos schemeje nėra kylančio ir besileidžiančio miesto reljefo, nėra kvapų, urbanistinio ritmo. Reikia suvokti redukcinį jos pobūdį. Ir vis dėlto schema teikia judėjimo mieste orientaciją. Jos išmanymas, pavyzdžiui, iš vardijamų miesto objektų leidžia suvokti, kad kalbantysis eina per miestą (net jei tai nesakoma) tam tikra kryptimi. Ji padeda įsikūnyti užuominoms. Kartais patvirtina, kad kalbama apie Uteną, o ne apie kuri nors kitą miestą su bažnyčia ir aikšte.

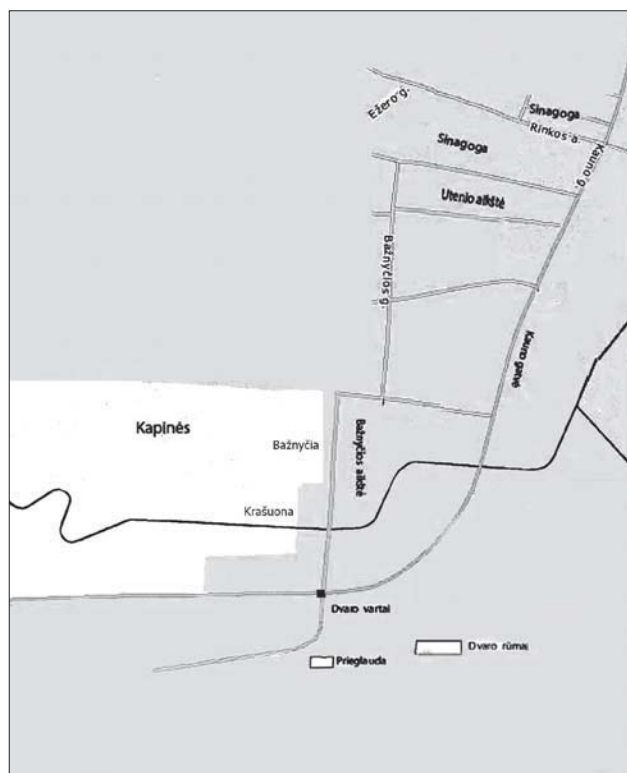
Eilėraštyje „Prisikėlimo vizija“ bažnyčios frontono Mykolas Archangelas veda kalbantįjį pagrindine gatve. Pro dvaro vartus, upę, paskui kyla įkalniui ir (pralenkdami bažnyčią) pasiekia Vienybės aikštę, kurioje visi jau susirinkę. Bažnyčios gatvė irėjimas ja ypač ryškus ir „Septintojoje...“ Tik šiame eilėraštyje, priešingai nei „Prisikėlimo vizijoje“, judama priešinga kryptimi: Bažnyčios gatve per tiltą iki dvaro vartų alėjos.

Daugybė dalykų Nykos-Niliūno poezijoje funkcionuoja neaiškinami, neaprašomi. Utenos planas yra vienas iš tokių: jis nėra vaizduojamas, tik duodami orientyrai žinančiajam. Nepažįstant poezijos veiksmo erdvės, eilėraščiai bent šiuo atžvilgiu lieka lyg pakibę, lyg „beerdviai“ suvokime. Tas, kuris orientuojasi erdvėje, turi jos išsidėstymo patirtį, žino kryptis, gali vaikščioti po ją tamsoje, tam poezija turės kitų įsikūnijimo galimybių. Ir vien Mykolo Archangelo pamatymas pakeičia „Prisikėlimo vizijos“, kurioje kalbantįjį per miestą veda atgijusi bažnyčios frontono skulptūra, estezinį suvokimą.

Siejant tekstinę ir ikitekstinę tikrovę, negalima tvirtinti kategorinių sąsajų, tačiau jas visiškai atsiejant patenkama į bekūnės savitikslių literatūros lauką, tarsi literatūra būtų prasminga be patirties *iki* ir *po* rašymo / skaitymo. Tokios

sąsajos yra svarbios literatūros suvokimo procesui. Nykos-Niliūno tekste raudoniu muša karklai ir alksnių luobas. Tam, kuris nėra matęs jų raudonumo pavasarį, metafora neturės tiek gyvybės, kiek tam, kuris yra matęs. Nors žinos ir augalą, ir raudoną spalvą, bet estetinė poezijos galia liks suskلياusta.

Iš poeto Nyka-Niliūnas reikalauja kūno tekste. Ir suvokiančiam literatūrą keltinas adekvatus reikalavimas. Apžvelgus gausius interviu, darytus Nykai-Niliūnui atvykus į Lietuvą, išsiskiria net keli Rūtos Jonušienės. Poetas čia kalbasi, jo atsakymai liejasi ir virsta klausimais. Uteniškė klausinėtoja parodo, kad jo poeziją supranta per Utenos erdvę, jaučia, kaip ji gyvuoja šio miesto terpėje. Nyka-Niliūnas šiame interviu atsiveria, pajutęs adekvatų savo poezijos skaitytoją (ar bent jo galimybę). Utenos pažinimas lai-

duoja jų susikalbėjimą. Be abejo, Utenos žinojimas neužtikrina poezijos supratimo (ypač tam, kuris jos iš principo nesupranta), tačiau suprantančiam nenuneigiamai duoda kitą skaitymo įspūdį – teksto kūną.

Vaikščiojimas miesto gatvėmis

Utena ir poezijoje, ir dienoraštyje nuolat pasirodo kalbančiajam einant jos gatvėmis. Toks miestietiškas užsiėmimas, netikėtas Nykos-Niliūno kūrybos kontekste, rodo, kad miestas tekste atsiskleidžia ir kaip gyvenimo būdas.

„Septintąją arba agnostiškąją elegiją“ – polifonišką, daugybę atsišakojimų ir balsų (antroje dalyje didžioji dalis teksto yra kito asmens – žmogaus gamtovaizdžio kalba) turintį eilėraščių ciklą – į vientisą visumą sujungia būtent vaikščiojimas miesto gatvėmis. Gatvė atsiskleidžia kartu su ja einančiu kalbančiuoju, pasirodo kaip jį vedanti, jungianti miestą urbanistinė upė. Gatvė išlaiko skirtingus pasakojimus: eidamas gatve kalbantysis pamato moterį, vėliau žydą, ūkininką, kitoje dalyje užaina į smuklę etc. Jis panašiai kaip Baudelaire'o *Paryžiaus splino* kalbantysis stebi žmones mieste: aprašydamas juos, kelia filosofinius egzistencinius klausimus. Tačiau pats Nykos-Niliūno eilėraščio subjektas savo egzistencine patirtine pilnatve atsiskleidžia ne bodleriško stebėjimo ir ne egzistencinių klausimų, bet gatvės aprašymo epizoduose.

Ištirpęs neaprėpiamoj rudens erdvėj, aš vaikščiojau

Šiltu apnuogintos Bažnyčios gatvės grindiniu,
Vidudienio – didžiulės vazos siena, –
Kaip permatomas piešinys stiklu.

[...]

Aš vaikščiojau neišsiliejusiu džiaugsmu dėmėtom gatvėm,

Po šventei išpuoštus šaligatvius tuščius

Erdvė ir subjektas yra vienas fenomenas ne tik dėl to, kad gatvė pasirodo tekste per kalbančiojo judesį, bet ir dėl to, kad jis atsiskleidžia kaip erdvės apimtas, į ją įsiliejęs, transparentiškas joje – „Ištirpęs neaprėpiamoj rudens erdvėj [...] / Kaip permatomas piešinys stiklu“.

Tarp kalbančiojo ir miesto gatvės nėra ribos, kalbantysis *ištirpęs* erdvėje. Jų vientisumo pojūtį motyvuoja tarpkūniškas santykis: jam grindinys šiltas, gatvė apnuoginta. Grindinio šiluma, lyg eitum juo basas, kartojasi dienoraštyje (77 4 23). Gatvės nuogumas gilina kūniškos šilumos potyrį. Asmens įsiliejimą į miestą dar labiau išryškina jo buvimas permatomu piešiniu skaidriame vazos stikle. Erdvė, kuri patiriama kaip vaza, yra homogeniška, ji turi atskiro kosmoso bruožų. Ėjimas bažnyčios gatve eilėraštyje aprašytas taip, kad neįmanoma atskirti einančiojo nuo miesto. Ja eidamas jis būna specifiniu būdu. Į asmenį ir erdvę neišskaidoma būtis rodo buvimo intensyvumą. Kad tai džiaugsmingas būvis, liudija ne tik tiesioginis kalbėjimas apie džiaugsmą – „Aš vaikščiojau neišsiliejusiu džiaugsmu dėmėtom gatvėm“, bet ir pakili teksto ritmika. Nykos-Niliūno poezijoje kalbantysis retai kada pasirodo su pirmąja eilute. Šitoje gatvėje jis gerai jaučiasi. Jo tapatybė akivaizdžiai atsiskleidžia per gatvės tapatybę.

Artimas gatvės ir kalbančiojo santykis kartojasi eilėraštyje „Inferno“.

[...] Po kojom

Atsigula kažkokio barbaro vardu pakrikštyta
Bažnyčios gatvė,

Ir aš matau, kad tai laiminga moteris

(Galbūt tai mano motina).

Kalbančiojo ir gatvės santykis čia pasirodo jo kojų patirtimi. Tiesioginį einančių kojų ir grindinio sąlytį vėlgi gilina gatvės pasirodymas moterimi, motina. Miesto artumas, tolygus motinos artumui, kartojasi „Praradimo simfonijoje“:

K. Ladygos gatvė Utenoje ir tiltelis per Viešos upelį. Tolygoje ant kalno „Saulės“ gimnazijos rūmai (UKM 19325/F 5621)

Kauno gatvė Utenoje 1925–1926 m. (UKM 13410/F 898)

Grindžiama Bažnyčios (?) gatvė Utenoje, 1926 m. (UKM 15045/F 2671)

„toks išblukęs, tartum motinos plaukai, toks artimas“.

Santykis su gatve nėra vienpusis: ne tik asmuo patiria jos artumą, bet ir gatvė jį įsimena. Net ir mirusi miestelio gatvė „savo kūne“ išlaiko ja ėjusiųjų pėdas („Septintoji...“). Per gatves, per ėjimą jomis pasireiškia ypač artimas miesto ir kalbančiojo santykis. „Tavo gatvėse aš niekad nebūsiu vienas“ („Sodoma“). Miesto savasties patirtis eilėraščiuose pasirodo nuo noro žengti miesto žeme iki ėjimo sąlyčiu motyvuoto troškimo pavirsti miesto žeme:

Ir apėmė bežadis troškulys pačiam žeme pavirsti

Ir ant krūtinės jausti temstantį vaikystės miestą
Praradimo simfonija

Pasikartojanti aikštė, bažnyčia, prieglauda, dvaro vartai, atrodo, yra ne mažiau svarbūs, bet santykis su jais neišreiškiamas taip, kaip išreiškiamas su gatve. Kalbanti sąmonė randa išraišką kinestetinei gatvės patirčiai. Kalbėdamas apie gatvę, jis nestebi jos, bet eina. Einantis gatve yra pagaunamas judesio ir besikeičiančios aplinkos ritmo, kuris nejučiomis steigia dinamišką patirties vientisumą. Aikštė ar miesto žiburiai, kai jie matomi sėdint, neįtraukia taip, kaip gatvė judant ja. Ritmo pojūtis – tai išitraukimas į pasaulį. Ėjimas duoda galimybę papulti į ritmą – savo judesiu būti pasaulio judesyje.

Eilėraštyje „Reminiscencija“ yra *sniego melodijos Utenoje, Bažnyčios gatvėj* motyvas. Melodija neatsitiktinai girdima poetinei sąmonei svarbioje gatvėje. Čia galima ieškoti atsakymo į dienoraštyje užmintą mįslę: prisimindamas savo eilėraščius „Praradimo simfonija“ ir „Kuosos“ (prie kurių šiame straipsnyje nuolat grįžtama), kalbantysis sako, kad jie parašyti Bažnyčios gatvės ritmu. Ne apie gatvę, ne esant gatvėje, bet gatvės ritmu. Gatvės ritmas reiškiasi per ėjimą gatve, kuris jungia einantįjį ir gatvę į vieną

muzikinę ir poetinę visumą. Tai eilėraščiai, kylantys iš ėjimo patirties.

Pažymėtina, kad ritminė ėjimo patirtis yra išskirtinai susijusi su savu miestu ir jo gatvėmis. Jos veda įtraukdamos. Ėjimo ritmiką galėtume laikyti miesto dinamikos ypatybe, tačiau svarbu pabrėžti, kad ši ypatybė būdinga tik savam miestui. Kituose miestuose, kad ir kokie jie būtų įspūdingi ir gražūs, kalbantysis nėra einantis. Eilėraščiuose „New York“, „Miestą paliekant“, „Spoleto“ ar „Tryliktoji naktis“ miestas aprašomas iš statiškos padėties, jis stebimas. Net tada, kai atstumą išlaikančio stebėjimo santykis yra peržengiamas – kai miesto „gatvės, nesibaigiančios ir liūdnos, / Skverbiasi į smegenis“, santykis yra vienakryptis ar net užvaldantis ir stingdantis kalbantįjį. Ritmo pojūčio, kaip apimančios savasties, savaime neužtikrina nei gatvė, nei ėjimas ja. Jie tik steigia tokios patirties galimybę.

Miesto miestškumas

Miestu pripažįstame Vilnių, su išlygomis – Kauną, kaip dar nepamirštą buvusią sostinę. Kitus daugiau ar mažiau siejame su provincialumu. Nykai-Niliūnui Utena neabejotinai yra miestas. Paklaustas, kokiam pasaulio mieste norėtų gyventi, jis nesutrikdamas atsako – Utenoje. „Utena man liko geriausias miestas pasaulyje.“¹³ Ir eilėraščiuose, ir dienoraščiuose Utena atsiskleidžia kaip urbanistinė patirtis. Nuotraukos ir kiti senosios Utenos šaltiniai patvirtina buvus miestą ir miestiečių bendruomenę. Įprasta miestelį pripažinti miestu, kai sužinoma jo istorija. Magdeburgo teisės ir kiti istoriniai įvykiai tampa argumentu. Tačiau Nykos-Niliūno tekstų

¹³ „Rašytojas Alfonsas Nyka-Niliūnas: ‘Aš visą laiką gyvenau namie...’ : [pokalbis su poetu] / kalbėjosi Rūta Jonuškienė“, *Utenis*, 1998, vasario 21, 3.

atveju nereikia istorinio argumento. Miestas atsiskleidžia sinchroniniu būdu, per intensyvias jo patirties struktūras.

Nykos-Niliūno tekste išryškėjantis miestas yra nenuneigiamai patirtinis. Jis ne tik niuan-suotas kvapais ir skoniais, jame nurodytos judėjimo kryptys, jis turi pradžia – dvaro vartus, pro kuriuos įeinama, ateinant į Uteną iš Nemeikščių pusės. Miesto aikštės turi savo vardus, taip ir nežinant, kaip jos oficialiai vadinasi. Išryškintas miestas yra *savas miestas*. Tuo nenorima pabrėžti priklausomybės, bet tik iškelti gyvenamąjį aspektą. *Gyvenamasis pasaulis* yra tas, su kuriuo esi išvien, tas, pagal kurį veiki. Intensyvi jutiminė miesto patirtis yra harmoninga. Tai apimamas miestas.

Miestas, anot Platono, turi turėti penkis tūkstančius gyventojų. Beje, maždaug tiek gyventojų ir buvo tarpukario Lietuvos Utenoje. Tiek žmonių vienoje santalkoje sukuria pažinią erdvę, tiek žmonių gali girdėti oratorių. Tokio miesto erdvė nėra anonimiška, jis išlieka daiktiškas ir patiriamas, tuo iš esmės skirdamasis nuo beribių didmiesčių, kurie, anot Osvaldo Spenglerio, „nieko nesiūlo, išskyrus save pačius“, kuriuose, pasak Šliogerio, „žmogus neranda nieko, kas nebūtų jis pats“¹⁴.

Nykos-Niliūno poezijoje Utena atsiskleidžia kaip urbanistinis pasaulis, kaip galimybė vaikščioti gatvėmis patiriant pastatų ir aikščių ritmiką. Tačiau miestas Nykos-Niliūno tekstuose – tai ne tik aikštės ir gatvės. Miestas – tai kultūra, kaip kur kas intensyvesnė transformacijų galimybė. Bažnyčia, vargonai, giesmės, gaisrininkų dūdų orkestras, krautuvės, spaudos kioskai, karuselė, cirkas – visa tai sudaro miesto trauką.

¹⁴ Leonidas Donskis, „Miestų kultūros erdvė ir laikas“, Arvydas Šliogeris, „Būties problema ir pasaulinio miesto ontologinė situacija“, *Miestas ir žmogus*, Klaipėda, 1989, 8, 14.

Krautuvės turi savo kvapus ir savo paslaptis. Pas žydą gali nusipirkti „visą žemę“, „fantastiškas šalis“, „pasaulį“ („Septintoji...“, I–II). Ne veltui „Utenos reminiscencijose“ kalbama apie kape įsteigtą, vadinasi, ir po mirties išliekančią svarbią krautuvę. Ir Utenos prisiminimuose krautuvė turi savo terpę¹⁵. Neperkauta kalbančioji sąmonė čia yra patyrusi prekybos stebuklą, prekijas ar vitrina parodo tai, ko nesi matęs: „Vitrinoje su mano / Veido atspindžiu / Mirkčiojo laikrodžio negras.“ („Žiema Utenoj“). Tokiuose fragmentuose dienoraštyje ir poezijoje kalbančiojo įspūdis ne menkesnis nei arabų pasakų pirkliams dėstant savo prekes.

Kokiais 1930 metais Utenoje stovėjau prie muzikos instrumentų krautuvės, kurios fantastiškoje vitrinoje, didžiulio plakato, vaizduojančio liekną, frakuotą, žvilgančiais per vidurį perskirtais plaukais frantą su smuiku pasmakrėj, fone buvo atremtos dvi sukryžiuotos mandolinos, gelsvas smuikas, išdėliota keletas Höhnerio armonikėlių su romantišku muzikantu ant dėžučių ir prie pat krašto paguldyta gitara.

64 4 30

Stoviu po šventoriaus kaštanais, prie tarp kitų dalykų ir knygas pardavinėjančio „karabelninko“ būdelės, negalėdamas atitraukti akių nuo paslaptinai viliojančių pavadinimų...

78 4 20

Nykos-Niliūno poezijoje vaikai į miestą išeina su knygomis: *durys veda iš namų naktin ir bėga vaikai su knygomis, lyg su žibintais*. („Praradimo simfonija“). Ir pats kalbantysis išeina „su knygomis“, išeina knygų. Knyga jam ne tik bendrakeleivė, bet ir kvieslė. Nykos-Niliūno poezijoje knygos priklauso ilgesio, troškulio, džiaugsmo, *pays lointains* ir *blaue Ferne* paradigmam. Tai ilgesio, kuris išveda iš namų, forma. Su knygomis galima tapatinti ir pajustą džiaugsmą, ir išgirstą *būties melodiją*. Utena dienoraštyje – tai vieta, kur ateina laišakai, kur kioske pa-

liekamas *Literatūros naujienų* numeris, kur yra skaitykla. Visa tai suprantama kaip nuolatinės „pasaulio naujumo“ galimybės (67 2 17). Dienoraščiuose nėra poezijai būdingo dramatismo: knygos ir kiti tekstai čia pasirodo ne tiek kaip kitas pasaulis, kiek kaip to paties pasaulio atsinaujinimas. Būdami miesto dalis, jie skleidžiasi namų erdvėje teikdami kalbančiajam „absoliutaus laimingumo“ pojūtį (70 11 19).

Transformacijos galimybės mieste pačios įvairiausias: nuo sutinkamo čigoniuکو su čigonyte (abu kokių penkerių metų), pasisiūlančių šokti ir šokančių ispanų šokėjų maniera ant patiestos raudonos skaros, iki cirko – „Cirku! atvažiuoju į Uteną ir Vienybės aikštėje pasistačius palapinę, visas pasaulis staiga suspindėdavo čia pat esančio išsipildymo spalva. Naktimis neužmigdavau tol, kol toluomoje nepasigirdavo duslus liūto staugimas. Ir aš tada pasijusdavau absoliučiai savo stichijoje ir absoliučiai laimingas“. Kultūros suintensyvinamos transformacijų galimybės Nykos-Niliūno pasaulyje priklauso miestui. Jis yra sutelkta ir viliojanti kultūros erdvė nuo Bažnyčios, kapinių paslapties iki karuselės. Ir būtent apie miestą kalbama „Praradimo simfonijoje“:

Aš ten buvau Kolumbas. Buvau karalius Spartos.
Ir imperatorius triumfo vežime...

Grįžtanti sąmonė

Utenos reiškiniai eilėraščiuose turi savo laiko struktūrą. Ji veikia absoliučioje daugumoje

¹⁵ Gyvendamas Baltimorėje dienoraščių kalbantysis junta žydų krautuvių jaukumą ir savitą savumą. Jis atpažįsta jas kaip Uteną:

„Po to važiuojame į žydų maisto krautuvę Pikesvillėje. Joje aš visuomet pasijuntu kaip Utenoje kokiais 1936 metais. Žmonės atrodo tokie matyti, pažįstami iš veidų ir judesių, savi, – taip, jog kartais sunku susilaikyti neprakalbinus.“ 98 10 16.

Utenos, arba, kaip sakytų Nyka-Niliūnas, *sentimentalinės geografijos*, tekstų. Buvimo Utenoje esamąjį laiką galėtume pavadinti esamuoju kartotiniu.

Ir aš vėl įeinu į melancholišką miestelį.

[...]

Taip! Ne pirmą kartą aš einu į jį...

Inferno

arba

Dabar ir vėl vaikštau

Užgijusiomis Kauno gatvės žaizdomis

Requiem U, Atgautas laikas

Vėl įeinu, vėl vaikštau, vėl randu – kalbantysis paprastai kartoja tai, ką yra jau daręs. Tokiu būdu tai, kas buvo, dalyvauja dabartyje ir išlieka dabartis. Tai, kas buvo, yra, nepaisant to, kad jau buvo. Kita būdinga su praeitimi susijusi laiko forma – esamasis tęstinis. Juo parodoma, kad tai, kas yra dabartyje, yra besitęsianti praeitis: *tebėr senosios Septynios liepos ir gluosniai palaidais plaukais*.

Veiksmo kartojimąsi, praeities dabartiškumą išreiškia ir Utenos eilėraščiams būdinga intensyvi esamojo ir būtojo laiko veiksmų sampyna. Antai būdingas fragmentas iš eilėraščio „Kuosos“:

Atsimenu, kaip aš, prigludęs prie šaltos bažnyčios sienos,

Klausiausi svaigdamas baisaus rudens koncerto;

[...]

Praėjo senos moterys šventorium, krisdamos su lapais geltonais...

[...]

Aš ir dabar girdžiu tą prarastos būties sonatą; Šventoriuje žingsnius su čaižančiu lietum.

Pradinė esamojo ir būtojo laiko jungtis ciutuotame fragmente elementari ir motyvuota: dabar *atsimenu*, kaip praeityje *klausiausi*. Tačiau paskutinėse eilutėse buvęs veiksmas pasirodo vykstantis dabar. Kalbantysis čia jau ne atsimeina šventoriumi praėjusias moteris, bet esamuo-

ju momentu girdi jų žingsnius šventoriuje. „Aš ir dabar girdžiu...“ – tai tas pats esamasis kartotinis laikas, apie kurį jau kalbėjome. Šiame eilėraštyje aiškiai atsiskleidžia tai, kad esamojo ir būtojo laiko veiksmožodžiais reiškiasi ta pati dabartiško išgyvenimo struktūra.

„Praradimo simfonija“ prasideda rudens laikais esamuoju laiku, nuo trečiojo posmo jį nutraukia fragmentiški būtojo laiko veiksmai – jų prisiminimai, ir vėl esamasis, bet tik vienai eilutei: „Kažką man jau nebesuprantamai vėl kalba takas / (Kuriuo aš eidavau kadais, skaičiuodamas medžius)“. Esamojo ir būtojo skirtis nežymi. *Kalba takas, kuriuo aš eidavau, kuriuo mane lydėjo* – laikus sujungia patiriama erdvė, šiuo atveju takas. Buvę ėjimai ir dabar kalbantis takas nurodo pasikartojantį ėjimą. Tai patvirtina atsiveriančių miestelio vaizdų slinktis. Jie keičiasi taip, kaip pasirodo Utena ateinančiam į ją taku nuo dvaro, Nemeikščių pusės. Buvę ėjimai pasirodo kaip dabartinio ėjimo įgilinimas, tarsi visi ėjimai būtų išlikę take.

Ir dar vienas, paskutinis, tekstas laiko struktūroms akcentuoti. Eilėraštyje „Prarastas rojus“ kalbama būtuoju laiku, išskyrus kelis sakinius – paskutinių, labiau apibendrinančių, ir dar vieną, įsiterpiančią viduryje intensyvaus atpasakojamo buvusio veiksmo:

Naktį mano basos kojos šaukia
Trotuaro kvadratus.

Tai eilutės, kuriomis aiškiausiai pasirodo kalbančiojo įsikūnijimas ir kalbėjimo situacija. Būtent jos motyvuoja praeities pasakojimo būtinybę: pasakojama dėl to, kad *kojos šaukia* buvusių erdvę. Praeitis išsilaiško per kojomis jaučiamą ilgesį, per atmintį, besireiškiančią kūno pojūčiais. Tokiu būdu praeitis yra tiesiog sukibusi su dabartimi. Laiko struktūra šiame eilė-

raštyje yra vienas iš argumentų, kad minimas mokyklos kiemas ir medinė cerkvė yra būtent Utenos miesto dalis.

Utenos eilėraščiai yra kartojimosi ir grįžimo tekstai. Apie Uteną kalbanti sąmonė itin aiškiai pasirodo kaip grįžtanti sąmonė. Tokiu pačiu būdu ji reiškiasi dienoraščiuose. Juose dar labiau išryškėja grįžimo spontaniškumas. Patirianti sąmonė netikėtai persikūnija ir grįžta į Uteną: „staiga pajusti, kad grįžtu labiau negu bet kada vienas Ladygos gatve Utenoje“, „staiga pasijuntu lyg eičiau per pačias pamaldas Utenos kapinių didžiųjų taku“. Dabartimi tapęs buvęs veiksmas kalbančiojo kartais išskiriamas palyginimo žodeliais *tarsi, lyg*, išreiškiančiais tokių veiksmų skirtumą nuo fizinių, o kartais kalbantysis *įkrenta* į praeitį be jokių perspėjimo ženklų. Pasitaiko ir tiesiog grįžtančių Utenos fragmentų lyg trumpojo metražo filmas: „Mistiškos silkės akis Mažojoje Utenos turgavietėje, išblyškusi kaip veidas, kurį aš vieną kartą mačiau namų lange...“ (59 2 12). Dienoraštyje grįžtanti sąmonė pasirodo ir kaip nuolat išgyvenami tapatybės momentai: oro spalva ir kvapas kaip kadaise Utenoje; oras kaip Utenoje, varpams užgavėjus – „apniukęs, bet pilnas pažadų“, etc. (93 4 11, 97 3 28).

Ir dienoraštyje, ir poezijoje randame tuos pačius Utenos topografijos akcentus ir tuos pačius „netikslumus“ empirinės tikrovės atžvilgiu – išžėsta Bažnyčios gatvė, perkrikštytos aikštės. Abiem tekstams galioja ta pati patirto miesto erdvės specifika ir ta pati laikinė patirties struktūra. Savą miestą patirianti sąmonė struktūrina tekstus laikiniu aspektu, laiko raiška savo ruožtu atskleidžia patirties struktūrą. Pasikartojanti Nykos-Niliūno dienoraščio tezė – *mano laikas vien esamasis* – atsiskleidžia kaip funkcionuojanti savo Utenos miesto erdvės aprašymuose.

Uteną sapnuojanti sąmonė

Dienoraštyje yra ir dar vienas pastovus Utenos pasirodymo būdas – sapnai. Sapnuojanti sąmonė taip pat yra grįžtanti. Kalbantysis sapnuoja, kad pareina į Uteną. „Sapne, parėjau į Uteną. Vanduo upėje buvo vos tiktai nyslūgęs...“ (67 9 6), „sapne staiga atsiradau Utenoje“ (85 3 1), sapnuoja dvaro sodo eglį alėją, Mykolą Archangelą, sutinkamą Utenos gatvėse ar išvedantį į Utenos šventorių, „čežantį kaštonų lapais“ (87 2 21, 67 9 6, 63 12 7). Utenos sapnai turi galią kartotis. Aprašant juos, paprastai pažymima: *kaip jau ne kartą esu sapnavęs* (pvz., 55 7 14). Riba tarp būdraujančios sąmonės ir sapnuojančios kartais pasirodo kaip riba, už kurios *ten ir tada* virsta *čia ir dabar*: „Užmigau ir jau [...] stovėjau prie muzikos instrumentų krautuvės [Utenoje]“. Pats dienoraščių kalbantysis pastebi artimą prisiminimų ir sapnų ryšį: „Nejučiomis pereinu į kažkokią kitą sąmoningumo erdvę ir aš jau [...] Utenos bažnyčioje [...] kaip mažai kartais atsiminimai skiriasi nuo sapno!“ (69 7 13).

Sapnuose ypač ryšku, kad Utena, į kurią grįžtama, yra ta pati ir kita tuo pačiu metu. *Savas miestas* veikia kaip situacijos substratas, besireiškiantis kartu su kitomis patirtimis. Tuo sapnuojanti grįžtanti sąmonė yra artima eilėraščiųams, kuriuose, pavyzdžiui, eidamas Utenos Bažnyčios gatve kalbantysis ant tilto sutinka Yvonne de Galais iš knygos ar kelnerį iš Perpignano, patarnavusį restorane skrendant į Ameriką, etc. („Inferno“). Sapnuojant susitikimą su Pompidou Utenoje, Prancūzijos prezidentas atėjo „iš kažkokios elegantiškos vilos“, bet sapnuojančiajam buvo „*visiškai aišku [išskirta paties Nykos-Niliūno – G. Š.], jog tai Utenos klebonija*“ (72 9 9). Kitame sapne rau-

donplaukis vaikas sapnuojantį atvedė į miestą, kuriame „kiekvienas pastatas turėjo du veidus: tai buvo Aalenas ir Utena ir tuo pačiu ne Aalenas, ir ne Utena.“ (63 9 7).

Tarp poetinės sąmonės ir sapnuojančios esama ne tik struktūrinių panašumų, bet ir tiesioginių sąlyčių, sutapimų. Kalbame apie atvejus, kai eilėraščių motyvus ar ištisus fragmentus randame dienoraštyje užrašytuose sapnuose. Antai eilėraščio „Prisikėlimo vizija“ dvi pirmosios iš trijų strofų nuo užrašyto sapno skiriasi vos keliais žodžiais. Tik sapnas užrašytas viena pastraipa, o eilėraštyje tas pats tekstas perrašytas dviem strofomis (81 9 19).

Arvydas Šliogeris knygoje *Būtis ir esmas* rašo apie oneirinę terpę, laikydamas ją žmogui esmine duotimi. Sapnas, anot jo, sukeldamas intensyvumą, tampa paradigma, į kurią nesąmoningai orientuojasi kiekvienas žmogus, siekiantis Tikrovės, geidžiantis pašalinti egzistencinį netikrumą. Sapno galybė (kritinėse situacijose juo tiki ne tik laukiniai, bet ir intelektualai) ky-la iš jo milžiniško juslinio intensyvumo, pranokstančio būdraujančios sąmonės estezes. Sapnas laisvas nuo determinizmo, nuo „kieto ir besipriešinančio pasaulio logikos“. Jame nėra dualistinės skirties. Jis, anot Šliogerio, hiperintensyvus, hiperestetiškas, hiperrealus – tikresnis negu tikras. „Sapno paslaptis glūdi jo milžiniškame estetiniame potenciale.“

Aiškindamas sapną kaip intensyvumą, pagal kurį organizuojama kita žmogaus veikla – kultūra, kūryba, Šliogeris hierarchizuoja. Nykos-Niliūno tekstuose esančios tiesioginės sąsajos tarp sapnų ir poezijos (kai sapnas perrašomas į eilėraščių) leistų apie tai galvoti. Tačiau pristatyta tekstinė medžiaga neteikia pagrindo aiškintis intensyvumo kilmę ir jo laipsnio skirtumus. Šis straipsnis išryškina trijų iškeltų sąmo-

nės modusų – poetinės, prisimenančios ir sapnuojančios – artumą.

Patirianti sąmonė, arba Išvada

Ir poetinei eilėraščio vaizduotei, ir dienoraštyje aprašytiems prisiminimams bei sapnams – visiems trims grįžimo į Uteną būdams tinka filosofo Šliogerio iškeltos sapno ypatybės: jie visi yra estetiški, visi išgyvenami kaip maksimaliai tikri ir akivaizdūs.

Fenomenologijoje akivaizdumo siekiama redukcijos būdu – atmetant svarstymus, suskliaudžiant išankstinį žinojimą. Siekiama ne požiūrio, bet patirties, paties žiūrėjimo akivaizdumo. Fenomenologinė redukcija yra tam, kad reikšmė reikštųsi netrukdoma. Reikšmė ir yra pats reiškimasis¹⁶. Tokio reiškimosi sąlyga (transcendentalija) yra sąmonė (arba transcendentalinė sąmonė).

Apie redukcija pasiekiamą transcendentalinę sąmonę kalbu, nes atrodo, kad aprašytos sąmonės – poetinė, prisimenanti ir sapnuojanti – yra spontaniški redukcijos siekiamos sąmonės analogai. Redukcija ieško galimybės panašias būsenas kartoti ir nukreipti pasirenkamomis

kryptimis. Filosofas Tomas Sodeika redukcijos sąmonę aiškina telkdamasis sapnuojančios sąmonės metaforą. Jų artumo pagrindas – (ir Šliogerio kelta sapno ypatybė) – neutralizuotas pasaulio objektyvumas ir maksimaliai susilpnėjęs asmens buvimas priešais pasaulį.

Viskas, kas yra po pavykusios redukcijos, priklauso savumo, savasties sferai¹⁷, nes transcendentalinis ego yra bet kokių konstitucijų Aš: tai, kas yra kita nei jis, yra patiriama tik per jį patį. Jis konstituoja visa, taip pat ir save patį kaip tapatų ego. Konstituodamas pasaulį kaip fenomeną, atlieka tam tikrą savęs paties apercepciją. Kuo labiau jaučiu *kitą*, tuo geriau patiriu save. Kuo intensyvesnė patirtis, tuo ryškesnis transcendentalinis ego. Ir būtent transcendentalinis ego yra sąmonės tęstinumo, vienumo ir tapatybės pagrindas.

Trys Nykos-Niliūno tekste aprašytos intensyvios sąmonės formos atsiskleidžia kaip ryškėjanti kalbančiojo asmens savastis, kaip tapatybės procesas. Jis suvokia save *per kitą* – per Utenos miestą. Svetimybės sfera, konstituojama grynosios sąmonės lauke, veikia kaip savasties suvokimas. Tai motyvuoja tų pačių fragmentų kartojimosi, nuolatinio grįžimo principus.

THE OWN LIVED TOWN: CONTRIBUTION TO PERSONAL IDENTITY

Giedrė Šmitienė

Summary

The paper is based on the concept of experiencing consciousness that embraces the experience expressed in the text and the lived pre-textual experience. The reversibility of the fiction and the experienced reality is investigated.

The investigation discovers the map of the town constantly recurring in the poetry of Nyka-Niliūnas. This reconstructed map is identical to the native town of the poet. The town reveals itself in the poetry as the own lived town of the speaker.

¹⁶ „Apraiška yra to, ką ji apreiškia, esmės reiškinys.“ Algis Mickūnas, David Stewart, *Fenomenologinė filosofija*, vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 1994, 15.

¹⁷ Edmund Husserl, *Karteziškosios meditacijos*, vertė Tomas Sodeika, Vilnius: Aidai, 2005, 115–125.

The same topography of the town is repeated in the diaries in the forms of the dreams as well as of the reminiscences. The special substrate of the speaking consciousness is evident. The interconnection between the three modes of consciousness – poetic,

remembering and the dreaming – is exposed. All the three intensive forms of the consciousness deal with the personal identity. The recurrence of the space of the town is motivated and the perpetual return to the same space is clarified.

Gauta 2006 01 03
Priimta publikuoti 2006 02 07

Autorės adresas:
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius
El. paštas: gies@takas.lt